

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.7>

Ю. І. Шовкун, докторант відділу організації
освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБМЕЖЕНЬ, ЩО ВСТАНОВЛЮЮТЬСЯ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті запропоновано авторський підхід щодо класифікації обмежень, що встановлюються під час проходження публічної служби, на підставі наступних критеріїв:

1) суб'єктним складом розповсюдження: загальні обмеження поширюються на всі без виключення категорії публічних службовців, незалежно від посади та органу, де особа проходить публічну службу; спеціальні обмеження, які встановлюються лише для окремих категорій публічних службовців і не поширюються на інші категорії;

2) рівня їх нормативно-правового закріплення, такі, що закріплені в: законодавчих актах (Законах України «Про державну службу», «Про запобігання корупції» і т.д.); підзаконних нормативно-правових актах, наприклад Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування затверджених наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158;

3) форми правових обмежень: заборони (використання службових повноважень чи свого становища; одержання неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними і т.п.); правила (неможливість мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими, добросовісність тощо); настанови, які стосуються спілкування з колегами та громадянами, зовнішнього вигляду публічного службовця та його приватного життя, в тому числі поведінки в мережі «Інтернет»;

4) змісту правових обмежень, вони поділяються на такі, що стосуються: недопущення діянь, які мають ознаки корупції; політичної та підприємницької діяльності; нерозголошення конференційної та/або службової інформації; спілкування публічного службовця з колегами та іншим громадянами; зовнішнього вигляду; приватного життя; спілкування в соціальних мережах і на форумах і т.д.;

5) сфери дії обмежень, такі, що діють у: публічній сфері, безпосередньо під час виконання публічним службовцем своїх професійних обов'язків; приватній сфері (спілкування в мережі «Інтернет», спосіб життя), при чому деякі види обмежень можуть діяти в обох сферах як от одержання неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними або ж спілкування з колегами та громадянами;

6) видів служби в державних органах: Верховній Раді України; Кабінеті Міністрів України; Національній поліції України; Державному бюро розслідувань України; Національному антикорупційному бюро; органах прокуратури; судах тощо.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, правові обмеження, загальні обмеження, спеціальні обмеження, публічні службовці, державні службовці.

Yu. I. Shovkun. Classification of restrictions established during public service

The article proposes the author's approach to the classification of restrictions established during public service, based on the following criteria:

1) subject composition of distribution: general restrictions apply to all without exception the category of public servants, regardless of the position and body where the person performs public service; special restrictions that are established only for certain categories of public servants and do not apply to other categories;

2) the level of their normative and legal consolidation, such as those enshrined in: legislative acts (Laws of Ukraine "On Civil Service", "On Prevention of Corruption", etc.); subordinate legal acts, for example, the General Rules of Ethical Behavior of Civil Servants and Local Self-Government Officials approved by the order of the National Agency of Ukraine on Civil Service Issues dated August 5, 2016 No. 158;

3) forms of legal restrictions: prohibitions (use of official powers or one's position; receiving an illegal benefit or a gift and dealing with them, etc.); rules (the impossibility of directly reporting people close to them or being directly subordinated, integrity, etc.); instructions concerning communication with colleagues and citizens, the appearance of a public servant and his private life, including behavior on the "Internet" network;

4) the content of legal restrictions, they are divided into those related to: prevention of actions that have signs of corruption; political and business activities; non-disclosure of conference and/or official information; communication of a public servant with colleagues and other citizens; appearance; private life; communication in social networks and forums, etc.;

5) spheres of influence of restrictions, such as operate in: the public sphere, directly during the performance of the public servant's professional duties; in the private sphere (communication on the Internet, lifestyle), while some types of restrictions may apply in both spheres, such as receiving and dealing with improper benefits or gifts, or communicating with colleagues and citizens;

6) types of service in state bodies: Verkhovna Rada of Ukraine; Cabinet of Ministers of Ukraine; National Police of Ukraine; State Bureau of Investigation of Ukraine; the National Anti-corruption Bureau; prosecutor's office; courts, etc.

Key words: public service, public service, legal restrictions, general restrictions, special restrictions, public servants, civil servants.

Постановка проблеми. Взагалі обмеження тих чи інших прав людини не є чимось екстраординарним, оскільки вони застосовуються у міжнародному [1, с. 314–315] та національному праві [2, с. 24]. Так, низка міжнародно-правових актів (наприклад, Загальна декларація прав людини [3] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [4]) містить положення про обмеження прав і свобод людини, але тільки в межах визначених законодавством. На думку В. В. Назарова це пояснюється тим, що «права і свободи людини, що гарантуються нормами міжнародного права на практиці не повинні завдавати шкоди правам та свободам інших осіб, а також іншим гарантованим інтересам індивіда, суспільства та держави» [5, с. 314]. Тому, кожна держава повинна обмежувати права та свободи своїх громадян у різних сферах, зокрема в сфері публічної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові обмеження, які встановлюються для публічних службовців є похідними від обмеження прав і свобод громадян, змісту якого як на міжнародному так і на національному рівні присвятили свої праці такі вчені як: І. І. Дахова, Н. О. Дерунець, М. А. Комзюк, О. В. Левада, В. В. Назаров, О. З. Панкевич, П. М. Рабінович, І. Є. Савенкова, М. В. Савчин, Л. В. Серватюк, М. О. Стефанчук, Ю. О. Фігель. Науковий інтерес до правових обмежень, що встановлюються під час проходження публічної служби характеризується меншою активністю, а тому в основу даного дослідження було покладено праці Л. Р. Білої-Тіунової та О. Ю. Оболенського, які в тому числі розробляли питання щодо класифікації таких обмежень.

Мета статті полягає у виробленні класифікації обмежень, які застосовуються до осіб у зв'язку з проходженням ними публічної служби, що обумовлює необхідність надання загальної характеристики подібних обмежень, а також аналізу різних правових актів, де вони закріплені, та вироблення на цій основі критеріїв поділу.

Результати дослідження. Розглядаючи обмеження на державному рівні, перш за все необхідно вести мову про ті, які закріплені в найвищому законі держави – Конституції України. Так, в теорії права виокремлюють три основних моделі регулювання обмеження прав громадян, що: 1) закріплюють загальні положення такої процедури; 2) передбачають обмеження прав і свобод громадян виключно в межах чинного законодавства; 3) визначають конкретні права громадян, які можуть бути обмежені, без закріплення процедурного аспекту [6, с. 146]. Таким чином, обмеження є усталеною правовою категорією, яка закріплена у міжнародному законодавстві, а в національному – отримує подальшу деталізацію щодо легальних меж застосування. Як слушно зауважує П. М. Рабінович, «сучасна, новітня історія людства є історією боротьби саме за межі прав людини (а конкретніше – за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію таких меж)» [7, с. 8].

Все зазначене вище в більшій мірі стосується «вимушеного» обмеження прав і свобод громадян, які частіше за все не залежать від їх волі. На цьому наголошує М. О. Стефанчук, вказуючи, що «обмеження виражають негативний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, а саме – забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права» [8, с. 62]. М. В. Савчин пояснює, що така вимушена заборона передбачає втручання в життя громадянина, шляхом здійснення законних заходів [9, с. 291], внаслідок чого він не може реалізувати власні можливості [10, с. 22]. В свою чергу законність заходів обмеження як і їх обґрунтованість забезпечується за допомогою додержання принципів законності, істинності пропорційності тощо [11, с. 233]. Наведена характеристика обмеження прав і свобод громадян за своєю суттю тяжіє до обмежень, що вводяться в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64 Конституції України), або ж застосовуються судом (ч. 2 ст. 39). Натомість існують і інші правові обмеження (такі, що передбачають відносну чи абсолютну заборону, безпосереднє втручання органів державної влади, встановлення обов'язку, притягнення до юридичної відповідальності [12, с. 54]), зокрема ті, на які громадяни погоджуються добровільно. Це свідчить про багатоаспектність категорії обмеження, що потребує проведення етимологічного аналізу останньої.

У тлумачному словнику української мови обмеження визначено як похідне слово від іншого слова – обмежувати, тобто «установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; не допускати поширення чого-небудь» [13, с. 810]. Екстраполюючи наведене тлумачення на категорію правові обмеження, необхідно зазначити, що такі межі та/або умови встановлюються за допомогою спеціальних юридичних конструкцій (засобів, норм і т. п.), тягнуть за собою юридичні наслідки та застосовуються з метою врегулювання правовідносин у тій чи іншій сфері [12, с. 54]. При чому, юридичні наслідки можуть мати не чітко виражену негативну, а «некомфортну» форму [14, с. 360], за умови якої особа не позбавляється права (як наприклад, при притягненні до юридичної відповідальності), а лише звужують обсяг дозволеного (дозволеної поведінки). О. В. Левада досліджуючи правові обмеження як засоби попередження зловживання правом наголошує, що розкриття їх змісту потребує виокремлення характерних ознак, зокрема вони: мають офіційний характер, оскільки закріплюються у нормативно-правових актах; можуть забезпечуватись заходами примусу; пов'язані зв'язанням прав і інтересів особи; виконують ряд соціально-важливих функцій (контрольна, мотиваційна, охоронна, виховна, стимулювання тощо) [15, с. 194]. Сутність контрольної функції полягає в тому, що перевірка додержання таких обмежень дозволяє своєчасно виявити та/або попередити можливі порушення законодавства, в останньому випадку також мають місце охоронна та захисна функції. Мотиваційна функція та функція стимулювання спрямовані на формування у суб'єктів

добросесної поведінки, відповідальності за свої дії, що виключає порушення, встановлених обмежень. За допомогою виховної функції у правосвідомості особи виникають і формуються настанови, принципи та цінності, а також усвідомлюється необхідність їх дотримання [15, с. 197–198]. В контексті функціонального призначення обмежень особливий уваги заслуговує «функція забезпечення соціальної рівноправності носіїв владних повноважень і інших осіб (встановлення правових обмежень для окремих категорій осіб, які наділені владними повноваженнями, забезпечує баланс соціальних можливостей осіб у суспільстві)» [15, с. 197]. На нашу думку саме ця функція розкриває призначення обмежень під час проходження публічної служби, оскільки за їх допомогою досягається об'єктивність використання додаткових (державно-владних повноважень), якими наділяються публічні службовці.

Зазначене дозволяє зробити такі проміжні висновки: по-перше, правові обмеження є категорією яка широко використовується як в міжнародному, так і в національному законодавстві, щоправда в першому випадку вона здебільшого має форму дозволу на обмеження прав людини та громадянина, під час особливого періоду; по-друге, ті чи інші правові обмеження в обов'язковому порядку повинні мати легальне закріплення; по-третє, основна мета їх встановлення та застосування – це врегулювання правовідносин; по-четверте, вони спрямовані на зменшення обсягу прав і свобод громадян; по-п'яте, їх додержання може забезпечуватись заходами примусу, наприклад застосування стягнення до особи, внаслідок притягнення до юридичної відповідальності за порушення встановлених обмежень; по-шосте, правові обмеження не завжди застосовуються в примусовому порядку, проте йому завжди передують якісь конкретні обставини (набуття особою певного статусу, ведення режиму воєнного стану і т. д.); по-сьоме, такі обмеження майже завжди передбачають втручання в приватну сферу особи.

В сфері публічної служби правові обмеження, які встановлюються для публічних службовців регламентуються низкою законів і підзаконних нормативно-правових актів, основним з яких є Закон України «Про державну службу» [16], проте насамперед він встановлює вимоги щодо особи кандидата на посаду публічного службовця (статті 20, 32, 84). Натомість обмеження, які встановлюються під час проходження публічної служби більш детально регламентовані статтями 22, 23, 25–27, 40, 41, 43 Закону України «Про запобігання корупції» [17]. При чому необхідно звернути увагу на те, що частина з вказаних статей, стосується не стільки антикорупційної тематики, скільки морально-етичних правил поведінки публічного службовця. Останні деталізовані в Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування затверджені наказом Національного агентства України з питань державної служби (далі – НАДС) від 05.08.2016 № 158 [18], де закріплені і інші морально-етичні правила поведінки в основу яких покладені наступні обмеження щодо поведінки публічних службовців, спілкування з колегами та громадянами, зовнішнього вигляду тощо. Всі ці обмеження можна вважати загальними, оскільки вони поширюються на всі категорії публічних службовців, разом із тим існують і інші обмеження характерні для окремих категорій працівників та/або видів публічної служби. Наприклад, обмеження для працівників: органів поліції передбачені ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію» [19]; Державного бюро розслідувань України (далі – ДБР України) – ст. 15 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [20]; Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) – ст. 13 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [21] і т. д. Окремо варто наголосити, що морально-етичні вимоги та правила поведінки вказаних категорій працівників урегульовані на підзаконними нормативно-правовими актами: Правилами етичної поведінки поліцейських затвердженими наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) 09.11.2016 № 1179 [22]; Правилах професійної етики працівників Державного бюро розслідувань затверджених наказом ДБР України від 16.01.2021 № 30 [23]; Кодекс професійної етики працівників НАБУ [24] тощо.

Аналіз вказаних вище законів і підзаконних нормативно-правових актів дозволяє зробити висновок про існування значної кількості подібних правових обмежень, яка обумовлюється необхідністю «корегування» професійної діяльності публічних службовців, у залежності від посад, на яких вони перебувають. Тому, в теорії права повсякчас з'являються відмінні підходи щодо виокремлення видів правових обмежень. Наприклад, Л. Р. Біла-Тіунова на підставі вивчення положень титульного нормативно-правового акта про публічну службу виділяє три групи обмежень: «1) обмеження права на державну службу; 2) обмеження, пов'язані із призначенням на посаду державної служби; 3) обмеження, пов'язані з проходженням державної служби» [25, с. 249]. При цьому останню групу професорка додатково поділяє на обмеження щодо: використання службових повноважень чи свого становища; одержання подарунків; сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, а також обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування [25, с. 274–292]. З наведеним поділом складно погодитись адже: по-перше, у ньому не враховано обмеження, пов'язані із дотриманням загальноновизнаних етичних норм поведінки, а по-друге, остання група обмежень пов'язана з припиненням проходження публічної служби не може охоплюватись власне проходженням публічної служби, оскільки перші поширюються на публічних службовців після закінчення останньої. Інший поділ правових обмежень пропонує О. Ю. Оболенський, поділяючи їх на: «обмеження етичного змісту; обмеження юридичного характеру, які, у свою чергу, можна поділити на: обмеження, пов'язані з прийняттям на державну службу, та обмеження, пов'язані

з проходженням державної служби» [26, с. 274]. Проте і його не можна вважати вичерпним, особливо в контексті правових обмежень, які встановлюються під час проходження публічної служби.

Висновки і пропозиції. Проведе вище дослідження дозволяє запропонувати власну класифікацію обмежень, що встановлюються під час проходження публічної служби, на підставі наступних критеріїв:

1) суб'єктивним складом розповсюдження: загальні обмеження поширюються на всі без виключення категорії публічних службовців, незалежно від посади та органу, де особа проходить публічну службу (такі обмеження передбачені нормами антикорупційного законодавства, а також пов'язані із дотриманням загальнонавчаних етичних норм поведінки); спеціальні обмеження, які встановлюються лише для окремих категорій публічних службовців і не поширюються на інші категорії – це обмеження, встановлені для народних депутатів, поліцейських, суддів, прокурорів, працівників інших правоохоронних органів тощо;

2) рівня їх нормативно-правового закріплення, такі, що закріплені в: законодавчих актах (Законах України «Про державну службу», «Про запобігання корупції», «Про Національну поліцію», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про статус народного депутата України» і т.д.); підзаконних нормативно-правових актах, наприклад Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування затверджених наказом НАДС від 05.08.2016 № 158, Правилах етичної поведінки поліцейських затверджених наказом МВС України 09.11.2016 № 1179, Правилах професійної етики працівників Державного бюро розслідувань затверджених наказом ДБР України від 16.01.2021 № 30 , а також Кодексі професійної етики працівників НАБУ, Кодексі суддівської етики, Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів;

3) форми правових обмежень: заборони (використання службових повноважень чи свого становища; одержання неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними; сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; розголошення конфіденційної інформації; бути членом політичної партії; організувати та приймати участь у мітингах, страйках і т.п.); правила (неможливість мати у прямиому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими, доброчесність, реалізація власної професійної діяльності в інтересах держави, об'єктивне ставлення до осіб попри їх відмінність пов'язані зі статтю, статусом, релігією тощо); настанови, які стосуються спілкування з колегами та громадянами, зовнішнього вигляду публічного службовця та його приватного життя, в тому числі поведінки в мережі «Інтернет»;

4) змісту правових обмежень, вони поділяються на такі, що стосуються: недопущення діянь, які мають ознаки корупції; політичної та підприємницької діяльності; нерозголошення конференційної та/або службової інформації; спілкування публічного службовця з колегами та іншим громадянами; зовнішнього вигляду; приватного життя; спілкування в соціальних мережах і на форумах і т.д.;

5) сфери дії обмежень, такі, що діють у: публічній сфері, безпосередньо під час виконання публічним службовцем своїх професійних обов'язків (обмеження спільної роботи близьких осіб, недопущення конфлікту інтересів, сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності); приватній сфері (спілкування в мережі «Інтернет», спосіб життя), при чому деякі види обмежень можуть діяти в обох сферах як от одержання неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними або ж спілкування з колегами та громадянами;

6) видів служби в державних органах: Верховної Ради України; Кабінеті Міністрів України; Національній поліції України; ДБР України; НАБУ; органах прокуратури; судах тощо.

Список використаних джерел:

1. Дерунець Н. О. Нормативно-правові інструменти правомірних обмежень прав людини. *Права людини – пріоритет сучасної держави: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 10 грудня 2021 року). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 314–318.
2. Серватюк Л. В. Правомірне обмеження прав людини: міжнародне та національне право. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Том 1 (32). С. 123–130.
3. Загальна декларація прав людини 1948 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 18.01.2024).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 18.01.2024).
5. Назаров В. В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на вдосконалення стандартів обмеження конституційних прав людини. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2011_1_1/Nazarow.pdf (дата звернення 20.01.2024).
6. Панкевич О. З. Підстави обмежування прав людини: філософсько-правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 141–150.
7. Рабінович П. М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 6. С. 5–13.
8. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. Київ. КНТ. 2008. 184 с.

9. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
10. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17–25. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>.
11. Савенкова І. Є. Правомірне обмеження прав і свободи в міжнародному праві. *Закарпатські правові читання: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 17–19 квітня, 2015 року). Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. Т. 1. С. 213–217.
12. Комзюк М. А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 52–58.
13. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
14. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 357–361.
15. Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192–200.
16. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 15.02.2024).
17. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20230331#Text> (дата звернення 16.02.2024).
18. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення 16.02.2024).
19. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n613> (дата звернення 18.02.2024).
20. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#n330> (дата звернення 18.02.2024).
21. Про Національне антикорупційне бюро України: закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення 18.02.2024).
22. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (дата звернення 19.02.2024).
23. Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 16.01.2021 № 30 / Офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF> (дата звернення 19.02.2024).
24. Про затвердження Кодексу професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України: наказ Національного антикорупційного бюро України від 01.09.2016 № 242 / Офіційний веб-сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28645/nakaz_242.pdf (дата звернення 19.02.2024).
25. Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. Одеса, 2020. 511 с.
26. Оболенський О. Ю. Державна служба: підручник. Київ: КНЕУ, 2006. 472 с.